

Dret a l'accés a la justícia

Presentació del dret

El dret d'accés a la justícia és un dret-garantia, és a dir, un dret instrumental. Aquest dret integra un conjunt de drets que obliguen l'Estat a garantir un procediment judicial amb totes les garanties legals per a l'individu.

Les garanties incloses en aquest dret vetllen per lluitar contra els pronunciaments judicials arbitraris. En aquest sentit, cal destacar la relació del dret d'accés a la justícia amb la separació de poders. L'esfera de protecció legal que garanteix aquest dret impedeix que les autoritats públiques esdevinguin despòtiques i, a més, permet la tutela judicial de la resta de drets.

Aquest dret ha obtingut un important reconeixement a escala internacional. Els òrgans de les Nacions Unides han manifestat la seva preocupació, no tant pel reconeixement del dret, sinó pels aspectes de prestacions econòmiques que en permeten l'efectivitat.

En l'àmbit intern, la Constitució també reconeix diverses de les garanties processals que conformen el dret d'accés a la justícia. L'Estat gaudeix de competència exclusiva en matèria de legislació processal i justícia, fet que va en detriment de la participació directa de les autonomies en aquest àmbit.

En l'àmbit català, l'Estatut atorga competències d'auxili material i d'estructuració de la plantilla dels jutjats catalans. Aquestes competències permeten implementar mesures que agiliten el funcionament dels jutjats mitjançant la dotació de recursos. Alhora, la Generalitat també té competències per regular la via administrativa davant de les administracions catalanes i en matèria municipal.

Les garanties processals que conformen el dret d'accés a la justícia s'apliquen a tots els procediments judicials i a totes les persones involucrades.

Alhora, el dret d'accés a la justícia no abasta només el que succeeix en la sala del tribunal, sinó que aquestes garanties s'haurien d'estendre al moment previ del procediment i al moment posterior.

Seguint aquesta idea, els drets que configuren el dret d'accés a la justícia poden classificar-se segons la seva ubicació temporal abans, durant i després del procés.

▪ Garanties prèvies al procés

Les garanties prèvies a l'accés formal al judici permeten evitar que el dret d'accés a la justícia quedi buit de contingut.

El dret a ser informat del motiu de la detenció consisteix a conèixer l'objecte del procediment del qual la persona acusada és part, així com les alegacions formulades per les altres parts. També en els procediments civils, administratius o penals sense detencions s'ha de poder conèixer l'objecte del procés.

A més, cal que aquesta informació es faciliti en el termini més breu possible i de manera comprensible segons les facultats cognitives de la persona concreta.

Sense aquesta garantia, resultaria impossible preparar amb prou temps una estratègia processal adequada i, per tant, el dret a la defensa es vulneraria.

El dret a ser jutjat o alliberat en un termini raonable i a unes condicions dignes de detenció vetlla per evitar les detencions abusives. Aquest dret, conegut com habeas corpus, consisteix no només a ser alliberat o posat a disposició judicial en un termini raonable, sinó també a evitar que es produeixin detencions arbitràries.

Ahora, la dignitat de les condicions de detenció s'exigeix en les detencions produïdes durant una investigació policial, així com en les mesures de detenció cautelar durant el procés i en les instal·lacions on s'estigui complint una pena o mesura de seguretat.

La dignitat de l'accés a la justícia també pot vincular-se amb una assistència lletrada que permeti preparar la pròpia defensa.

El dret a un tribunal establert per llei i independent pretén garantir que l'autoritat judicial competent en el procés no sigui jutge i part. El jutge que s'ocuparà del cas ha d'estar prèviament preestablert segons les normes procedimentals. Si un cop iniciat el procediment –i malgrat la designació per llei del jutge– hi hagués algun indici de parcialitat, caldria alterar la composició del tribunal preestablert mitjançant l'abstenció del jutge parcial o la seva recusació.

Aquest dret adquireix una nova dimensió en termes de perspectiva de gènere. Així, en determinats processos penals relacionats amb la violència sobre la dona, i en els processos laborals, és fonamental garantir l'accés a un tribunal lliure d'estereotips masculistes. El mateix raonament és aplicable en matèria d'orientació i identitat sexuals, racisme, xenofòbia o aporofòbia.

El dret al tribunal permet l'accés a la justícia i consisteix en la capacitat de promoure l'activitat jurisdiccional per obtenir una decisió justa per part del jutge.

Amb tot, aquest dret no és absolut i se'n limita l'exercici quan les pretensions estiguin absolutament mancades de fonaments o constitueixin un abús de dret. Altrament, la intensitat de protecció d'aquest dret és menor si es tracta de les fases successives de recurs: la no-admissió del recurs no vulnera el dret constitucional si la resolució judicial està degudament motivada.

El dret a la defensa pròpia o a l'assistència d'advocat consisteix a gaudir del consell d'un jurista, se'l pugui pagar o no. En l'àmbit penal, és indispensable oferir l'assistència lletrada en el moment en què hom rep acusacions. En la resta d'ordres també caldria garantir un assessorament jurídic de franc abans d'arribar a judici.

En l'àmbit del dret administratiu, i llevat supòsits excepcionals, la persona ha d'exhaurir la via administrativa abans d'accedir al jutge. En la via administrativa, la justícia gratuïta se circumscriu als ciutadans estrangers que, mancats de recursos, afrontin un procediment que pugui denegar-los l'entrada al país o comportar la devolució al seu país d'origen.

Aquest dret també garanteix el secret de les converses entre el client i l'advocat, així com el deure de les autoritats de facilitar el contacte entre la persona detinguda i un lletrat escollit per ella al més aviat possible. Es preveuen limitacions a aquest dret en cas de delictes comesos en el marc d'organitzacions criminals, i sempre que se sospiti que les reunions entre l'advocat i el client poden servir per preparar o encobrir d'altres crims.

Aquest dret es relaciona amb el dret del client i l'advocat a disposar de temps i de les facilitats necessàries per preparar la defensa, com ara el gaudi d'un intèrpret abans i durant el judici.

▪ Garanties durant el procés

Aquestes garanties pretenen assegurar l'equitat del procés.

Així, el dret a la igualtat d'armes i al caràcter contradictori del procés constitueixen obligacions positives per als tribunals. La igualtat d'armes implica que totes les parts gaudeixin d'assistència lletrada o que, com a mínim, se'ls ofereixi aquesta possibilitat. Alhora, el tribunal ha de vetllar perquè totes les parts estiguin informades dels seus drets i deures i dels fets importants del procés.

El caràcter contradictori del procés consisteix en el fet que les parts puguin participar de manera efectiva en el procés. En el procés penal, a més, les proves han de ser practicades en presència de la persona acusada.

El dret a ser jutjat en un termini raonable comporta que les dilacions indegudes en el procediment suposin una contraprestació per a les persones afectades, com ara l'establiment d'una indemnització per part de l'Estat, especialment en el cas del procés penal. Aquest dret no comprèn les dilacions causades per la mateixa persona acusada o la part. A més, tampoc no podran exigir-se responsabilitats quan les dilacions es deguin a la complexitat del cas.

El dret a la presumpció d'innocència informa tot el procediment penal. La persona acusada té dret a no ser considerada culpable pel tribunal en termes preconcebuts. Ha de ser a través de les proves practicades davant del tribunal que es desvirtui aquesta presumpció.

Cal destacar que, segons el Tribunal Constitucional, la prova indiciària també pot fonamentar un pronunciament de condemna, sense que això vagi en detriment del dret a la presumpció d'innocència.

A l'Estat espanyol també s'admet la simple valoració del testimoni de la víctima com a prova capaç de desvirtuar la presumpció d'innocència.

El dret a no contribuir a la pròpia incriminació complementa la presumpció d'innocència. Aquesta garantia inclou el dret a no confessar, a guardar silenci i, fins i tot, a fer un relat dels fets que permeti aconseguir l'absolució o la rebaixa de la pena. Malgrat que la persona acusada no té l'obligació de dir la veritat, els relats inversemblants o que es provin falsos poden constituir un factor incriminatori de la seva culpabilitat. Tanmateix, el silenci no pot tenir el mateix valor perjudicial.

El dret a practicar la prova i a interrogar testimonis constitueix una garantia que permet a les parts defensar activament les seves pretensions. Tanmateix,

l'admissió dels mitjans de prova, és a dir, la pertinència de la prova, està subjecta a limitacions.

El dret a la publicitat del procediment i de la sentència permet el control popular sobre la justícia i mantenir la confiança de la comunitat en els tribunals. Es permeten limitacions, però, en casos d'agressions sexuals, delictes contra menors o els d'àmbit familiar o de parella, ja que aquests tenen una especial incidència en el dret de la víctima a gaudir d'intimitat i privadesa.

▪ Garanties després del procés

Un cop acabat el judici, encara hi ha el dret a l'execució de la sentència. Aquesta garantia consisteix en la materialització efectiva de la resolució judicial.

En l'ordre penal, la sentència ha de ser executada amb respecte als drets de la persona declarada culpable. El principi de seguretat jurídica impedeix l'analogia contra reu així com els canvis jurisprudencials que li siguin perjudicials.

Finalment, hi ha el dret al recurs que, com s'ha vist, no és un dret absolut i el legislador disposa d'un cert marge de maniobra per configurar-lo. Malgrat això, actualment aquest dret es protegeix amb molta intensitat per assegurar la correcció de la primera decisió judicial.

L'estat actual de protecció a Catalunya

En aquest apartat, cal reiterar l'escàs marge competencial de Catalunya com a comunitat autònoma per legislar en la matèria.

En termes generals, cal afirmar que a Espanya no es pot parlar d'un incompliment manifest o greu del dret d'accés a la justícia. Amb tot, això no vol dir que no hi hagi un marge de millora d'aquest dret.

En aquest sentit, com s'ha vist, la dignitat de l'accés a la justícia implica no només el fet de disposar d'assistència lletrada, sinó també el fet de disposar-ne durant el temps suficient per preparar la defensa. Així, en el torn penal d'ofici, molts advocats disposen només d'uns pocs minuts per conèixer el seu client i la seva versió dels fets. El mateix succeeix en l'àmbit d'estrangeria, en què la situació s'agreuja per la manca d'informació i l'amenaça d'expulsió.

Igualment, l'accés a la justícia suposa una sèrie de despeses materials que no sempre es poden afrontar amb comoditat. Les taxes judicials i l'estret marge per beneficiar-se de la justícia gratuïta poden suposar un greu inconvenient. Per esdevenir beneficiària de l'assistència jurídica gratuïta, cal que la persona acreditada, en el moment de formular la sol·licitud, uns ingressos inferiors a uns barems establerts amb referència amb l'indicador públic de renda. A Espanya, la justícia gratuïta no cobreix la via administrativa, malgrat la seva importància.

També cal destacar la lentitud de la justícia espanyola. Aquesta situació es deu a un col·lapse general per excés de casos i al baix nombre de jutges, i encara més baix nombre de fiscals. A més, Espanya és un dels països del món

amb un nivell més alt de litigació. Aquests factors provoquen que el termini mitjà per rebre justícia sigui massa llarg. Malgrat això, no es pot parlar de dilacions indegudes en el sentit tècnic del terme, ja que la demora no es deu a la mala praxi dels tribunals, sinó a la seva impossibilitat de resoldre el gran volum de casos.

Les víctimes de violència masclista tenen dret a uns òrgans judicials lliures d'estereotips patriarcals que no han de condicionar la sentència, les mesures cautelars o els interrogatoris.

També cal fer menció de la justícia universal, és a dir, de la competència penal dels tribunals espanyols fora de les fronteres. Arran de la reforma operada el 2015, la justícia universal ha quedat considerablement reduïda. Actualment s'exigeix que la persona acusada o la víctima siguin espanyoles o resideixin habitualment a Espanya en el moment dels fets. Només en els casos més greus (genocidi, desaparicions forçoses o terrorisme) s'admet que es pugui procedir si la persona simplement es troba en sòl espanyol.

Seguint aquests requisits, queden fora d'aquest àmbit delictes com ara la mutilació genital femenina. Així doncs, l'actual redacció de la normativa permet la limitació, en determinats casos, de l'exercici de la justícia universal.

Finalment, també cal destacar el cas de les persones processades pels fets de l'1 d'octubre. Cal ser conscients que aquest cas no és representatiu de l'actuació de la justícia espanyola, ja que es tracta d'un cas situat en un context de fortes pressions polítiques que poden conduir a cometre molts errors. En aquest sentit, i pel que fa a la garantia de l'atribució d'un jutge determinat per la llei, cal considerar que l'Audiència Nacional, segons el vot particular que conté la interlocutòria, va errar en considerar-se competent per jutjar el presumpte delicte de sedició.

En efecte, la normativa només atribueix la competència de l'Audiència Nacional en casos de rebel·lió preparada a l'estranger contra Espanya, tot i que no hi ha cap disposició normativa que indiqui que són competents altres tribunals diferents dels jutjats d'instrucció i l'audiència provincial corresponents, excepte persones aforades, per jutjar els delictes de sedició i rebel·lió, i és precisament aquest l'argument que va utilitzar el Tribunal Suprem per arrogar-se la competència a l'hora de jutjar les persones encausades per rebel·lió.

Propostes de millora

1) Modificar la legislació estatal que incideix sobre el dret d'accés a la justícia:

1.1) Convocar, el Parlament i el Departament de Justícia, ponències d'experts per tractar les qüestions que impliquen canvis legals de competència estatal i, en particular, les qüestions següents:

- Condicions d'accés a la justícia universal.
- Requisits formatius i de carrera per als jutges i magistrats que s'ocupin de casos vinculats amb la violència de gènere.
- Necessitat de mesures preventives contra la violència sobre les dones.

- Clarificació de la competència sobre determinats delictes.
- Condicions processals per gaudir del temps suficient per preparar el cas i d'un intèrpret.
- Justícia gratuïta.
- Conveniència d'augmentar el nombre de jutges i fiscals.

1.2) Utilitzar el dret del Parlament a la iniciativa legislativa i presentar proposicions de llei a la Mesa del Congrés dels Diputats un cop s'hagin lliurat les conclusions a què fa referència el punt 1.1.

2) Facilitar, la Generalitat, ajuts econòmics, especialment en via administrativa, perquè les persones menys protegides gaudeixin d'un millor accés als serveis jurídics d'una persona lletrada o puguin afrontar el pagament de les taxes judicials.

3) Proporcionar, la Generalitat i amb la consulta prèvia dels jutges i jutgesses, mitjans materials als jutjats catalans per facilitar l'agilitat en la resolució dels procediments, així com una millor adequació de les sales de justícia i d'espera.

Vies de seguiment

Seria convenient crear equips de seguiment via conselleria o alguna entitat per examinar l'efectivitat de la dotació de fons per a l'ajut social en l'accés a la justícia i la dotació de mitjans materials als jutjats.

De la mateixa manera, la Generalitat pot auxiliar les entitats que fan funcions de denúncia de les problemàtiques que afecten el dret d'accés a la justícia.